

УДК-930

Геннадій Єфіменко (м. Київ)

НАПЕРЕДОДНІ СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ: ХЛІБОЗАГОТІВЛІ ПО-БІЛЬШОВИЦЬКИ В СТАРОБІЛЬСЬСЬКІЙ ОКРУЗІ

У статті на основі раніше невідомих архівних документів висвітлено політику більшовиків в сільському господарстві на території Старобільської округи протягом 1928–1929 рр. Окрему увагу приділено зміні відносин між більшовицьким керівництвом та селянством.

Ключові слова: хлібозаготівлі, сільськогосподарський податок (продподаток), неп, Старобільська округа, сільське господарство, колективізація.

Звична для нас система обласного поділу України була започаткована в 1932 р. Утворена у липні 1932 р. Донецька область, шоста по рахунку в УСРР, відразу зажила собі слави найбільш індустріально розвинутої. Після розділу у 1938 р. Донецької області на Сталінську та Ворошиловградську так само характеризуються ці регіони з усіма їх складовими частинами. Однак при цьому дослідники не завжди беруть до уваги ту обставину, що значну частину Луганської (Ворошиловградської) області складають суто сільськогосподарські райони. Тобто область складається з двох абсолютно різних за своїм народногосподарським призначенням частин, причому межа між ними проходить переважно по річці Сіверський Донець. Оскільки більшість ознак соціально-економічного та політичного життя досліджувалися (і продовжують досліджуватися!) по обласному принципу, то визначальним для характеристики Луганської області із зрозумілих причин ставали індустріальні центри. А це іноді призводило до необґрунтованих висновків. На одну з таких розповсюджених помилок серед істориків — про Донецьку область як мало постраждалу від голодомору, — автор звернув увагу в спільній з С. В. Кульчицьким історико-статистичній роботі¹.

У нинішньому дослідженні, хронологічні рамки якого охоплюють 1927–1929 рр., автор звертає увагу саме на сільськогосподарські райони, що знаходяться на півночі сучасної Луганської області. З 1925 до 1930 р. в Україні існував окружний адміністративно-територіальний поділ, що давав змогу більш точно враховувати специфіку регіону. Більшість зазначених районів були у той час в

складі Старобільської округи^{1*}. Ця округа була виключно сільськогосподарською і у тогочасних звітах її відносили до степових округ.

До 1927 року на території Старобільської округи, як і по всій Україні, успішно здійснювалася нова економічна політика, економічними методами стимулювалося збільшення обсягів вирощеної продукції та оброблюваної землі. Так, у I кварталі 1927 р. середній розмір земельної ділянки в Старобільській окрузі становив 11,89² десятини. Така політика приносила свої плоди — село до радянської влади було налаштоване позитивно. Це підтвердив звіт про економічний та політичний стан Старобільської округи за I квартал 1927 р., де наголошувалося, що "ставлення до радянської влади бідноти досить гарне, але участь у практичній роботі радянських органів не скрізь однакова, середняк ставиться до влади лояльно. Заможну частину можна розділити на дві категорії: перша, що підтримує заходи радянської влади, оскільки ці заходи дозволяють розширити їй господарство; друга категорія заможних селян нічим себе не проявляє, стоїть в сторінці, придивляється"³.

Однак в 1927 р. відбудовний період в економіці закінчився. Необхідність прискореної модернізації вимагала різкого збільшення капіталовкладень. Ніяких сподівань на іноземні інвестиції не було, про запозичення теж мова не йшла. На питання: "де взяти кошти?" у влади залишалася одна відповідь — з села. На селі "валюта" на той час була досить одно-

* Автор вживає термін "округа", а не „округ“ згідно з тими правописними нормами, що існували у другій половині 1920-х рр. Перелік районів, що входили до складу округи, в тексті нижче.

манітною – зерно, частково інша продукція сільського господарства. Її потрібно було якомога більше (для експорту) і по нижчій ціні. Аналізу того, як “здобували” хліб на Старобільщині у роки переходу від періоду відбудови до реконструкції народного господарства і присвячена ця стаття.

На початку відбудовного періоду влада намагалася діяти переважно економічними, а не силовими засобами. Передусім були збільшені “ножиці цін” між промисловою та сільськогосподарською продукцією. Але внаслідок таких дій у 1927/28 р.^{1**} виникла хлібозаготівельна криза — селянин не бажав везти продукцію на ринок по низьким цінам. Для подолання “кризи” більшовики вдалися до адміністративних заходів господарювання. В таємних інструкціях головам райвиконкомів Старобільщини від 23 січня 1928 р. зазначалося, що річний план округи збільшено з 1 600 тис. пудів до 3 млн. пудів. Оскільки — і це добре розуміло як вище, так і місцеве керівництво, — хліб задарма селяни не бажали здавати, то, окрім переконання, пропонувалося вживати більш дійових заходів. Голова окрвиконкому у листі до районного керівництва рекомендував “викликати у сільські ради по 2–3 заможних селянина і у порядку поради рекомендувати їм продати хліб, користуючись як засобом впливу вказівкою на те, що затримка продажу хліба означає, що він ворог радянської влади. Селянин, в тому числі й куркуль, за своєю психологією дуже боїться такого покарання”⁴. Навіть з цього невеликого прикладу видно, що влада уважно слідкувала за настроями населення і намагалася здійснити свої наміри з якомога меншими втратами. У цьому ж документі підкреслювалося, що надавати подібні рекомендації потрібно лише перевіреним головам сільрад, тобто діяти обережно.

Результати не забарилися. Діючи переконанням та адміністративним тиском, округовій владі у лютому 1928 р. вдалося не лише виконати, а й перевиконати план хлібозаготівель. Тоді керівництво УСРР, вірне принципу “краще переобкласти, аніж недообкласти” вирішило дещо скорегувати план. Керівництво округи з подивом виявило, що сума розверстаного по місяцях плану перевищує загальну заплановану цифру на 500 тис. пуд. При цьому формально загальний план лишався незмінним⁵. Цілком логічним був протест голови ок-

рвиконкому Горшкова щодо подібного збільшення завдань, який він обґрунтував тим, що “хліб в лютому цього года получен в результате величайшего нажима, доходящего во многих местах до решительного воздействия сдачи буквально всех излишков, а в отдельных случаях имеются даже случаи сдачи посевного материала”⁶. Більше зібрати хліба, вважало керівництво округи, неможливо. З центру ще раз повторили, що план вдруге не підвищували, але водночас висловили сподівання, що керівництво округи, безумовно, перевиконає план на 500 тис. пуд. А далі у листі недвозначно натякнули, що подібні протести можуть призвести лише до збільшення завдання: “Взагалі ж майте на увазі, що загальний український план в 265 млн. пудів є попереднім і, можливо, буде підвищеним”⁷.

З наведених вище прикладів видно, що влада відмовлялася від економічних важелів і приходила до адміністративних, які самі по собі не могли дати тривалого позитивного результату. І хоча керівництво Старобільської округи певний час ще намагалася якось послабити тиск, його пропозиції не знайшли відгуку. Наприклад, коли голова окрвиконкому Горшков звернувся до Харкова з проханням зменшити план хлібозаготівель на квітень з 250 до 45 тис. пуд., то все лишилося без змін⁸. В решті решт план було не лише виконано, а й перевиконано. По Старобільській округі на збирали 3,727 млн. пуд.

Водночас варто зауважити, що компартійно-радянське керівництво хоча й надсилало таємні інструкції щодо адміністративного тиску на заможних селян, але навесні 1928 р. намагалася ще не надто захоплюватися такими методами. Так, до окружних виконкомів в УСРР з Харкова було надіслано листа “Про неприпустимість примінення адміністративного контролю і примусових заходів у проведенні хлібозаготівель”, датований 13.06.1928. У цьому листі критикувалася практика проведення обшуків на підвір’ї, арештів, заборони торгівлі на базарах, вилучення останнього посівного матеріалу та відправка громадянам оголошень про обов’язковість вивозу хліба з попередженням про те, що у разі невиконання того чи іншого зобов’язання цей громадянин буде вважатися ворогом радянської влади⁹. У листі до голів райвиконкомів з цього приводу Горшков окрім наведених вище недоліків назвав ще й неприпустимість “силових методів вв’язки облігації державного займу”. Чим же

^{**} До 1931 р. бюджетний рік рахувався з 1 жовтня до 30 вересня.

були викликані подібні настанови? Ймовірно, влада остаточно ще не визначилася з подальшими кроками у своїй політиці на селі і тому залишала шлях для відступу, зваливши усю провину на місцевих робітників. Однак маховик незворотних змін вже було запущено...

Компартійні керманічі добре розуміли, що радикальні перетворення суспільства потребують підтримки населення, завдання модернізації неможливо виконати без суттєвого підвищення освітнього рівня мас, а розвиток промисловості потребував великих капіталовкладень. Коштів на все катастрофічно не вистачало. На соціально-культурний розвиток села держава взагалі грошей не виділяла. Важливим засобом вирішення цієї проблеми було самообкладання сільського населення. Цей місцевий податок стосувався лише платників сільгосподатку. Згідно встановлених норм питання про самообкладання вирішувалося на загальних зборах села, де представники влади намагалися “переконати” селян “добровільно” обкласти себе податком в сумі не менше 25 % від сільгосподатку. Деякі селяни добровільність сприймали цілком серйозно і відмовлялися від цього податку. Збори в такому разі проводилися вдруге, втретє, чи навіть в четвертий раз. Так, наприклад, у селі Михайлівці Ново-Астраханського району на четвертий раз лише під погрозами голови окружного ДПУ, в результаті персонального голосування “проти” самообкладання (всі інші вважалися таким, що проголосували “за”) це рішення було прийнято. “Как он проводил самообкладання, угрожал расстрелом, признавал наше Михайловское собрание за контрреволюцию, ровнял нас к Шахтинскому району” — писав в газету “Комуніст” місцевий житель¹⁰. Чому ж, за його словами, селяни відмовлялися від самообкладання? “Обещали деньги на местные нужды, а пошли на районные”, — пише автор¹¹. Голова окружного ДПУ Єгоров у відповідь на ці звинувачення не тільки не визнав незаконність силового тиску, а й натхнений результатами шахтинської справи прямо написав у редакцію газети “Комуніст”: “Мы будем сметать со своего пути всех тех, кто оказывает сопротивление нашему социалистическому строительству” та ще й закликав притягнути автора листа до відповідальності як ворога радянської влади¹².

Для того, щоб здобути більше хліба, потрібна була своєрідна “п’ята колона” на селі. Тому з 1927/28 р. влада почалося активно на прак-

тиці застосовувати знайоме правило “поділяй і володарюй”, що на селі означало: тимчасова допомога біднякам, підтримка на словах середняків і наступ на заможних. Для цього з одного боку було збільшено розмір прибутку, який не обкладався податком, а з іншого зиск з більш заможних господарств значно зріс. В результаті такого господарювання у Старобільській окрузі відсоток звільнених від податку зріс з 3,8 у 1926/27 р. до 31,2 % у 1928/29 р., до 15 крб. податку (бідняцько-середняцькі господарства) платили відповідно 33,5 і 35 %. Кількість же середняцьких та заможних господарств відчутно зменшилася.

Хоча подібна політика зменшувала перспективи розвитку товарного господарства на селі, влада мала чимало підстав для тимчасового задоволення. Окрім того, що вдалося виконати план хлібозаготівель в окрузі, село вдалося чітко розділити на два ворогуючих табори. В одному із звітів про настрої селян відверто говорилося про справжню мету самообкладання та допомоги біднякам: “Класова політика самообкладання, реальна допомога бідноті, звільнення від податку та інші заходи, корисні неспроможним господарствам, викликали більшу зацікавленість в соціалістичному будівництві”¹³.

Такий відвертий адміністративний тиск призводив до розчарування значної частини селян радянською владою. Розуміння штучності розколу села відобразилося в одній з листівок, що були розкидані селах Старобільської округи. Там говорилося: “Коммунистическая власть сделала раскол между крестьянами, завела травлю по селам: тот — середняк, тот — бедняк, а тот зажиточный, потому кулак. Грызйтесь несчастные крестьяне между собой”¹⁴. Однак більшовицьке керівництво влітку 1928 р. ще не наважилося на більш рішучі кроки проти селян. Надзвичайні заходи були оголошені тимчасовими. Після виконання плану тверді ціни на хліб були зняті і селянам знову дозволили торгувати в хлібом на базарах¹⁵.

Для втілення своїх планів у життя, компартійно-радянському керівництву потрібно було мати підтримку якомога більшої частини селян, тому воно намагалося всіляко демонструвати всенародність радянської влади. З цією метою голова окрвиконкому підкреслив у зверненні до голів РВК неприпустимість посилення у своїх виступах на партійні рішення¹⁶, мовляв, це представники народу у радах

визначають подальші шляхи розвитку. Водночас іншими (таємними) листами всіляко стримувалася народна активність, що йшла не на користь більшовицької влади — головам райвиконкомів надсилалися дані про “куркульську активність” та матеріали, що компрометували окремих працівників радянського апарату. Але відомості ці були таємними, головам РВК при висуванні тих чи інших претензій головам сільрад суворо заборонялось вказувати джерела своєї обізнаності, тобто активно використовувався психологічний момент¹⁷.

Відносний успіх хлібозаготівель весни 1928 р. в масштабах усієї країни (початковий план по Старобільщині, як зазначав вище автор, був перевиконаний) сприяв поразці бухарінської групи в ПБ ВКП(б). Її аргументи про недоцільність позаекономічного тиску на село розтанули перед кількістю зібраного збіжжя та відсутності при цьому справді небезпечного для влади опору з боку селянства. Варто зауважити, що тривала пропаганда більшовицьких цінностей давала результати — селянство справді розкололося, компартійна ж влада використовувала у своїх цілях далеко не найкращі якості людського характеру. Чого варта лише інструкція головам райвиконкомів Старобільщині від 24 жовтня 1928 р.: “Не випускайте із виду, що промкрам потрібно давати не тільки тим, хто везе хліб, а й тим, які активно допомагають хлібозаготівлі”¹⁸. Виникало цілком логічне питання — навіщо ж та важка праця на землі потрібна, коли сприянням здачі зерна працюючими можна було заробити те ж саме? Окрім того в інструкції зазначалося, що “урядом допущено можливість по виключно бажанню самих селян проводити самообкладання вище від 25 % від сільгосподатку”¹⁹. Логіка влади проста та ясна — бідняки, що були звільнені від сільгосподатку, а відповідно і від самообкладання, мали активно сприяти прийняттю таких рішень на загальних зборах сільських жителів, де всі питання вирішувалися більшістю голосів. Тим більше, що так звані “позбавленці”, серед яких був дуже високий відсоток заможних селян, не мали права голосу на подібних зборах.

Активна участь бідняків у прийнятті рішень по самообкладанню освячувалася цілком пристойними мотивами — мовляв, не для себе ми стараємося, а для всього села, адже кошти від самообкладання йшли на соціаль-

но-культурні потреби села. Внаслідок такої політики в 1928/29 р. середній розмір самообкладання в Старобільській окрузі становив 35 % від сільгосподатку²⁰. Однак на перших селянських зборах не було прийнято й половини рішень по самообкладанню²¹, що свідчило про ще недостатню підтримку біднотою та середняками цих заходів більшовицької влади.

Якщо в 1927/28 р. влада в Україні чинила психологічний тиск і більше погрожувала репресіями, то у 1928/29 було здійснено цілу низку репресивних заходів за випробуванням Сталіним ще в 1928 р. “уральсько-сибірським варіантом”. У всій своїй “красі” ці методи були продемонстровані навесні 1929 р., коли вичерпалися будь-які засоби економічного впливу. Державі був потрібен хліб і за низькими цінами, а в районах Старобільської округи на середину травня 1929 р не було виконано й 40 % плану весняного кварталу²². Після такого провалу приймається ціла низка рішень, спрямованих на репресивні дії щодо нездатчиків хліба, особливо заможних господарств. Але оскільки на місцях керівники радянських органів влади не горіли бажанням випробувати на своїх односельчанах такі методи впливу, то в райони округи відрядили уповноважених по хлібозаготівлям з вищих інстанцій. Наприклад, в Марківський район командували 3 особи з центральних і 7 з округових органів влади²³.

На травень-липень 1929 р. Старобільській окрузі встановили план в 747 тис. пуд.²⁴ В окрвиконкомі його розвертали по районах. Районне керівництво розподіляло план між сільрадами. А вже сільради повинні були затверджувати цей план на загальних сільських зборах з наданням кожному конкретному селянину завдань. Компартійна влада ще намагалася робити видимість народовладдя — без санкцій зборів план не ставав обов’язковим для виконання. Водночас з таким видимим виявом “волі селян” усім уповноваженим по хлібозаготівлі і головам РВК надавалася таємна інструкція, у якій говорилося, що в “тому разі, коли на загальних зборах селян, встановлений для того чи іншого села план буде відкинуто, то на такому рішенні не слід заспокоюватися, добитися скликання нових зборів і прийняття плану загальними зборами селян”. У цьому ж документі підкреслювалося, що необхідно мати “готовий і ясний класовий підхід”, при якому “головна частина плану по-

винна бути покладена на куркульську і заможницьку частину села (75 %)»²⁵.

Перші результати роботи уповноважених виявилися у прийнятті спущених згори планів хлібоздачі на місцях. Станом на 25 травня 1929 р. в усіх селах відбулися загальні збори, їх результати виявилися такими:²⁶

Назва району	План (пуд.)	Кількість сільград	Прийняли план (с/р)	Прийнято до здачі пуд.
1. Біловодський	110 000	24	17	78 000
2. Білокуракинський	88 000	19	15	72 000
3. Білолуцький	83 000	13	5	16 540
4. Марківський	106 000	20	10	73 700
5. Міловський	77 000	14	3	20 000
6. Містківський	44 000	10	-	-
7. Ново-Айдарський	33 000	20	8	24 200
8. Ново-Астраханський	22 000	17	5	17 200
9. Осинівський	86 000	15	3	15 000
10. Олександрійський	60 000	18	12	34 050
11. Старобільський	88 000	24	3	21 000
разом	747 000	194	81	371 690

З наведених даних видно, що 58,24 % усіх сільград відмовилися брати на себе економічно необґрунтовані зобов'язання, що залишали селян без продуктів і знищували будь-які стимули до праці. Для досягнення своєї мети уповноваженим з хлібозаготівель рекомендувалося використовувати репресії, що мали «мати зріст поруч з ростом опору»²⁷. З центру були надіслані ознаки куркульських господарств.

Варто зауважити, що до початку цього настану на село компартійно-радянській владі вдалося завойовувати значний авторитет. Селяни до останнього не вірили в можливість репресій. Цьому сприяло як тривале лояльне ставлення до селян протягом непу, так і досвід 1928 р., коли влада обмежилася переважно погрозами. Тому розповсюдженою була думка, що постанови радянських органів влади «залишаться постановами, а реальних примусових заходів вживатися не буде». Однак в інструкціях уповноваженим з хлібозаготівель чітко розписувався метод репресій: «По закінченню недільного строку на добровільну хлібоздачу точно з 8 дня розпочати застосування заходів репресій; застосовувати в перший день на найбільш міцного куркуля», причому, якщо у середняків забирали лише лишки продукції, то куркулям не залишали і на харчу-

вання²⁸. У випадку, коли і після усієї ревізії зерно продуктів не вистачало, то все чи частина господарства куркуля розпродавалося на аукціоні до тієї миті, доти сума одержаних коштів не перевищить заборгованості з незданого хліба. Причому рахували по ринковим, а не конвенційним (твердим) цінам. Для порівняння зауважимо, що конвенційна ціна пуду хліба становила 1 крб. 20 коп., а ринкова — близько 4 крб. Тобто за недодачу одного пуду селянин мав заплатити в державну скарбницю 4 крб.

Іноді в районах з метою перестраховки значно збільшували заплановане при розподілі завдань по сільрадам. Так, наприклад, в Біловодському районі сума завдань становила 129 тис. пуд., що на 19 тис. перевищувало спущене згори завдання²⁹. У цьому районі вже до 4 червня владні органи здійснили 40 примусових стягнень, причому лише в 50 % випадків вдалося забрати зерно, інші господарства розпродувалися з аукціону³⁰.

Звичайно, подібні дії були пов'язані з чималими труднощами. Ламалася традиційні відносини на селі, нав'язувалася внутрішня ворожнеча і не всі були готові до таких змін взаємовідносин. Іноді місцеві сільвиконавці відмовлялися виконувати відчуження майна (Лимарівка Біловодського району). В інших випадках господарі кидалися з ножем на сільвиконавців або намагалися покінчити життя самогубством³¹. З весни 1929 р. в Старобільській окрузі було здійснено 8 терактів — 4 підпали, 1 вбивство, 2 замаху на життя та одне побиття³². В селах знаходили прокламації з закликami повалення радянської влади та встановлення Гетьманату (Лимарівка Старобільського району)³³. Згідно звітів ДПУ найбільшу активність заможні верстви населення проявляли в Біловодському, Ново-Айдарському, Олександрівському та Марківському районах³⁴. У Ново-Айдарському районі взагалі було викрито організована «група 23» на чолі з селянином Швачкою. Коли двох керівників цієї групи випроводжували за межі району, усе село влаштувало їм урочисті проводи, що свідчило про прихильність місцевих жителів до цієї групи³⁵.

Втрачали довіру до влади не лише заможні верстви населення, а й середняки, що перестали приймати активну участь у виборах до місцевих рад («однак виберуть тих, кого намітять парторганізації та КНС»), були незадоволені хлібозаготівлями, підвищенням сільгоспо-

датку, ножицями цін та нестачею промкрану³⁶. Цим же були незадоволені і бідняки, що досить часто (по свідченням окрміліції) “пропивають кредити”³⁷. У свідомості селянина не завжди вкладалося, як подібні речі може робити та влада, що надала йому землю і проголошувала себе владою трудящих. Тому траплялися випадки, як це було в селі Байдовка Старобільського району, що селяни закликали воювати за... радянську владу, лунали такі заклики: “Давай війну, це не радянська влада забирає, а влада буржуїв”³⁸.

Влада не лише втрачала довіру селян, а й знищувала такими діями будь-які стимули для розвитку товарного хліборобства на селі. Наоплеливапраця хлібороба на землі перетворювалася із джерела прибутку на осередок небезпеки. Частина селян вирішила, що для влади важливіше, щоб населення її підтримувало морально, а не матеріально. Влучно сказав з цього приводу фельдшер Олейніков з села Павлівки Білокуракинського району: “К чому работать, на кого мы будем работать, зачем мы будем гноить рубахи, давайте лучше сократимся, посеем только для себя, для личного пропитания, после пролетаризируемся и будем хорошие для советской власти”³⁹. Дійсно, компартійна влада не бажала мати залежних від неї селян, з якими потрібно було домовлятися, а не видавати накази. Тому з початку відбудовного періоду активізувалася робота по створенню колгоспів — таких виробничих об’єднань селян, що були б під цілковитим контролем влади і залежними від неї.

Однак спочатку першочерговими залишалися завдання ревізії хліба у заможних селян. Тому, захопившись хлібозаготівлями, керівництво округи зовсім мало звертало уваги на виконання рішень XV з’їзду ВКП(б) про колективізацію. Сільради на місцях не лише не ініціювали утворення колективів, а й де допомагати тим колгоспам, що були засновані з чиєїсь іншої ініціативи. Цю прогалину варто було ліквідувати. Так як в колгоспах на цей час були лише бідняки, то влада почала всіляко підтримувати цю частину селян, що не мала змоги дати товарної продукції, але слугувала опорою влади нас селі. Так, наприклад, у 1928 р. колгоспам було надано 49 % з усіх кредитних коштів села, з червня 1929 р. почали створюватися МТС, які мали обробляти колгоспні поля тощо⁴⁰. Однак масового добровільного входження в колгоспи бідняцько-середняцьких мас не спостерігалось.

Одним з чинників такої обережності селяни відмічали те, що “комуністи самі в колективи не йдуть”⁴¹. Водночас компартійна влада з метою недопущення створення колгоспів в середовищі середняцько-заможних мас, (щоб не могли скористуватися пільгами) у грудні 1928 р. видала постанову РНК СРСР “О мерах борьбы с лжекооперативами”⁴². Тобто влада зайвий раз підкреслила пріоритети — на селі опиралася на бідних і залежних від неї, заможні і самостійні їй були непотрібні.

Підведемо підсумки. На прикладі Старобільської округи ми бачимо, що внаслідок систематичного застосування примусових заходів у хлібозаготівлях протягом 1927/28 — 1928/29 рр. компартійна влада знищила економічні стимули розвитку сільського господарства, цим самим змусивши виробників товарної продукції скоротити посіви. В результаті надзвичайних заходів 1928 р. скорочення було несуттєвим, оскільки подібні заходи селяни вважали тимчасовими. Та й самі компартійні керманічі на липневому 1928 р. пленумі наголосили на необхідності боротьби “з тими елементами, котрі намагаються надати надзвичайним і тимчасовим засобам характер постійного курсу і цим самим поставити під загрозу справу союзу робітників та основних мас селянства”⁴³. Однак більш жорсткий повтор таких заходів навесні 1929 р. спричинив істотне скорочення посівів. Значно вигідніше стало не працюючи в поті чола, отримувати за сприяння владі не менше того, що працюючим справжнім трударям діставалося тяжкою працею. Як наголошувалося вище, понад 31 % селянства Старобільщини взагалі не платили сільгосподатку, тобто не давали товарного хлібу державі, а 35 % давали самий мінімум — до 15 крб., тобто товарність сільського господарства за ці два роки суттєво знизилася. І ця маса селянства, що з свого виробництва не надавала коштів у державну скарбницю, стала основною опорою радянської влади на селі.

Кошти для індустріалізації були потрібні терміново, а на відновлення, не кажучи вже про збільшення, товарності сільського господарства хоча б до рівня 1927 р. потрібен був час. При цьому більшовицька влада ризикувала б втратити свою опору нас селі — незаможницькі маси, і водночас не здобути прихильність більш заможних і працюючих селян. В розрекламовані, висловлюючись сучасною мовою, колгоспи бідняки добровіль-

но не бажали йти, — врешті там потрібно було працювати. У Старобільській окрузі станом на 1 листопада 1929 р. колективізовано було 12,2 % усіх господарств⁴⁴, що майже втричі менше кількості тих, хто зовсім не платив сільгосподатку. Не сподіваючись надалі на будь-які економічні важелі, компартійна влада пішла по найпростішому, але й по найменш перспективному для майбутнього шляху при-

мусової колективізації. Старобільська округа як степова потрапила до числа тих, де колективізація мала здійснюватися в першу чергу. Ті 31,2 % селян, що не платили сільгосподатку стали справжнім рятувальним колом більшовицької влади. Колективізація здійснювалася надстрімкими темпами, але то вже тема іншої розмови.

Джерела та література

- 1 Див: Кульчицький С. Демографічні наслідки голодомору 1933 р. В Україні. Єфіменко Г. Всесоюзний перепис 1937 р. В Україні: документи та матеріали. — К., 2003;
- 2 Державний архів Луганської області (далі — ДАЛО). — Ф. Р1186. — Оп. 2. — Спр. 59. — Арк. 23.
- 3 Там само. — Арк. 19.
- 4 Там само. — Арк. 30
- 5 Там само. — Спр. 43. — Арк. 12.
- 6 Там само. — Арк. 11.
- 7 Там само. — Спр. 58. — Арк. 12.
- 8 Там само. — Арк. 13
- 9 Там само. — Арк. 33
- 10 Там само. — Спр. 59. — Арк. 39.
- 11 Там само.
- 12 Там само. — Спр. 84. — Арк. 136.
- 13 Там само. — Спр. 58. — Арк. 34.
- 14 Там само. — Арк. 35.
- 15 Там само. — Арк. 36.
- 16 Там само. — Спр. 66. — Арк. 25.
- 17 Там само. — Спр. 59. — Арк. 136.
- 18 Там само. — Спр. 66. — Арк. 40.
- 19 Там само.
- 20 Там само. — Спр. 71. — Арк. 37.
- 21 Там само. — Арк. 41.
- 22 Там само. — Арк. 37.
- 23 Там само. — Оп. 1. — Спр. 140. — Арк. 6.
- 24 Там само. — Арк. 3, 17.
- 25 Там само. — Арк. 18.
- 26 Там само. — Арк. 22.
- 27 Там само. — Арк. 19.
- 28 Там само. — Арк. 10–11, 31.
- 29 Там само. — Арк. 49.
- 30 Там само. — Арк. 32.
- 31 Там само. — Арк. 33, 48.
- 32 Там само. — Спр. 77. — Арк. 69.
- 33 Там само. — Арк. 69.
- 34 Там само. — Арк. 71.
- 35 Там само. — Арк. 73.
- 36 Там само. — Арк. 68.
- 37 Там само. — Арк. 67.
- 38 Там само. — Арк. 122.
- 39 Там само. — Арк. 102.
- 40 Здійснення суцільної колективізації на Україні. — Т. 2 (1927–32 рр.) — К., 1967. — С. 178.
- 41 ДАЛО. — Ф. Р1186. — Оп. 1. — Спр. 77. — Арк. 122.
- 42 Документы свидетельствуют. — М., 1984. — С. 196–200.
- 43 Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК. — М., 1970. — Т. 4. — С. 108.
- 44 Здійснення суцільної колективізації... — С. 640.

Hennadii Yefimenko

On the eve of all collectivization: State bread provision in the Starobilsk region

On the basis of the previously unknown archival materials, the author of the article features of policy of the Bolshevik in the field of agriculture in the Starobilsk district in 1928–1929. A particular emphasis is made modification of relations between of the Bolshevik leadership and peasants.

Key words: grain-collections, food tax, new economic policy, Starobilsk district, agriculture, collectivization.